

Osm statečných

ADAM HRADILEK

Bylo jich osm. Před čtyřiceti lety se sešli na Rudém náměstí v Moskvě, aby demonstrovali svůj nesouhlas s politikou vlastní země. A zaplatili za to.

Transparent zabavený demonstrantům na Rudém náměstí.

Foto: Memorial, Moskva

V poledne 25. srpna 1968 se na moskevském Rudém náměstí, na místě bývalého pranýře nazývaném Lobnoje mesto, sešlo osm sovětských občanů, aby vyjádřili nesouhlas s vojenskou invazí do Československa. Filoložka Larisa Bogorazová, akademik Konstantin Babickij, básník Vadim Delone, dělník Vladimír Dremļuga, překladatel a kritik umění Viktor Fajnberg, studentka Taťána Bajevová a matematik Pavel Litvinov se posadili na zem zády k pranýři a rozbilili transparenty s nápisy: „Ať žije svobodné a nezávislé Československo“, „Hanba okupantům!“, „Ruce pryč od ČSSR!“, „Za vaši i naši svobodu!“, „Ztratili jsme nejlepší přátele“. Vedle nich stála spisovatelka Natalie Gorbaněvská s tříměsíčním synem v kočárku a mávala československou vlajčkou. Téměř okamžitě po zahájení protestu se na náměstí ozval hvízd píšťalek. K demonstrantům se seběhlo několik neuniformo-

vaných příslušníků KGB, začali je mlátit a rvát jim transparenty z rukou. Během několika minut byli všichni účastníci demonstrace natačeni do aut a odvezeni na policejní stanici. Demonstranti, kromě Natalie Gorbaněvské a Taťány Bajevy, byli obviněni ze „spolčování vedoucímu k narušení veřejného pořádku“, „rozšiřování vědomě lživých a pomlouvačných informací proti sovětskému vedení“ a „narušení provozu veřejné dopravy“.

Demonstrace na Rudém náměstí však nebyla v Sovětském svazu ojedinelým protestem proti vládnímu postoji k Pražskému jaru. Například 22. července 1968 napsal Anatolij Marčenko (1938 až 1986), člověk z okruhu disidentů, kteří demonstrovali na Rudém náměstí, otevřený dopis světovému tisku, ve kterém odsoudil politiku SSSR vůči Československu a mimo jiné předpověděl, že Sovětský svaz nedovolí pokračo-

vání Pražského jara. Týden nato byl zatčen, obviněn z „neplnění přihlašovací povinnosti“ a 21. srpna 1968, ironií osudu v den invaze do Československa, odsouzen na jeden rok v pracovním táboře. Trest si odpýkával v Permské oblasti na Urale. 26. srpna 1969 byl místo propuštění odsouzen na další dva roky vězení za „hanobení sovětského politického systému“, kterého se měl dopustit v pracovním táboře.

Důsledky svých činů nesli ruští disidenti do konce života či nesou dosud. Jelikož se jednalo o osoby aktivní v opozičním hnutí, které byly již předtím předmětem zájmu sovětských tajných služeb, tehdejší vedení jim veřejný projev odporu nikdy neodpustilo a zahájilo proti nim tvrdá represivní opatření. Několikaleté tresty vězení, vyhnanství či vymývání mozků na vězeňských psychiatrických klinikách (psychuškách) přinutilo některé z demonstrantů k emigraci na Západ. Ti, kteří zůstali, neunikli dalšímu pronásledování: nemohli vykonávat svá původní povolání, byly u nich prováděny časté domovní prohlídky, byli sledováni, nuceni žít ve vyhnanství či opět zavírání do vězení. Anatolij Marčenko žil od roku 1968 téměř nepřetržitě ve vyhnanství, pracovních táborech či věznicích. V prosinci 1986, za vlády Michaila Gorbačova, zemřel ve vězení v Čistopolu na následky dlouhodobého věznění a hladovky.

PAVEL LITVINOV

Pavel Litvinov se narodil roku 1940 v Moskvě jako vnuk někdejšího Stalina ministra zahraničí Maxima Litvinova. Po studiu matematiky a fyziky na Moskevské státní univerzitě nastoupil na Akademii věd a přednášel fyziku v Lomonosově chemicko-technologickém ústavu. V roce 1965 se začal angažovat na podporu zatčených spisovatelů Andreje Siňavského a Juli Daniela. Odpor proti jejich zatčení a následnému vězení vyústil v novou vlnu disidentského hnutí v Moskvě. Pavel Litvinov se stal jednou z jeho vůdčích osobností. V následujících letech napsal mimo jiné několik knih popisujících procesy s disidenty. Knihy kolovaly v Sovětském svazu v samizdatu, na Západě vyšly tiskem. Na přelomu let 67/68 byl propuštěn nejprve z Akademie věd a poté i z Lomonosova ústavu.

Společně s ostatními disidenty s nadějí sledoval vývoj v Československu. Zároveň však sdílel obavy Anatolije Marčenko, že sovětské vedení nenechá Pražské jaro bez odezvy. V disidentských kruzích se diskutovalo o případných protestech proti intervenci již několik měsíců před 21. srpnem.

Zpráva o invazi zastihla Litvinova v bytě Larisy Bogorazové, s níž se 21. 8. 1968 ráno chystal na proces s A. Marčenkem. U soudu potkal několik známých, kteří jej utvrdili v rozhodnutí uspořádat demonstraci proti okupaci Československa.

O čtyři dny později rozvinul během demonstrace na Rudém náměstí transparent s textem „Za vaši i naši svobodu“, který odrážel jeho naděje, že Pražské jaro ovlivní i vývoj v Sovětském svazu. Tajní příslušníci KGB ho při útoku na skupinku demonstrantů mlátili těžkou taškou přes hlavu. Stejně jako ostatní demonstranti byl zatčen a uvězněn. V říjnu 1968 byl odsouzen k pěti letům vyhnanství. Z věznic Lefortovo ho přes Sverdlovsk, Novosibirsk, Irkutsk a Čitu eskortovali až do městečka Usguli na Sibiři. Zde pracoval až do roku 1973 jako elektrikář v místních dolech.

Pavel Litvinov (1940)

Foto: Memorial, Moskva

Krátce po návratu z vyhnanství se společně s manželkou rozhodl pro emigraci do USA. Usadili se ve státě New York, kde se Pavel Litvinov vrátil ke své akademické profesi. Od prvních dní emigrace dodnes aktivně vystupuje na ochranu práv vězňů a podporuje hnutí za lidská práva po celém světě.

LARISA BOGORAZOVÁ

Larisa Bogorazová se narodila roku 1929 v Charkově na Ukrajině. Na tamní univerzitě vystudovala filologii.

V roce 1950 se provdala za spisovatele Juli Daniela, s nímž se odstěhovala do Moskvy, kde do roku 1961 pracovali jako učitelé. V letech 1961–1964 absolvovala postgraduální studium lingvistiky v Ústavu ruského jazyka Akademie věd. V rozmezí let 1964–65 přednášela obecnou lingvistiku na fakultě filologie v Novosibirsku, kde získala titul kandidáta věd.

V roce 1965 byl její manžel Juli Daniel společně s Andrejem Siňavským zatčen a o rok později odsouzen za publikování satirických textů v zá-

Larisa Bogorazová (1929–2004)

Foto: Memorial, Moskva

padním tisku. Odpor proti jejich zatčení a uvěznění se stal impulzem pro vznik nového disidentského hnutí v Sovětském svazu. Larisa Bogorazová se brzy stala jednou z nejvýraznějších postav tohoto hnutí. Nejenže vedla kampaň za propuštění svého muže, ačkoliv se spolu již dříve rozešli, ale stala se i obhájkyňou dalších politických vězňů, na jejichž osudy se snažila upozorňovat veřejnost.

Počátkem roku 1968 sepsala společně s Pavlem Litvinovem prohlášení světové veřejnosti na protest proti soudnímu líčení se spisovateli Jurijem Galanskovem, Alexandrem Ginzburgem a dalšími. Prohlášení bylo první výzvou sovětského disentu, která se díky zahraničnímu rozhlasovému vysílání dostala k široké veřejnosti Sovětského svazu.

Za účast na demonstraci proti okupaci Československa byla v říjnu 1968 odsouzena ke čtyřem letům vyhnanství v Čuně v Irkutské oblasti. Ve vyhnanství nesměla vykonávat původní povolání učitelky. Místo toho pracovala jako pomocná dělnice v dřevozpracující továrně, kde mimo jiné obsluhovala jeřáb na zvedání klád či pracovala v sušárně dřeva. Často zde trpěla nemocemi a hladem. V Čuně si odpykával trest i Anatolij Marčenko, za kterého se Larisa Bogorazová později provdala.

Po propuštění v roce 1972 navázala na předchozí aktivity v opozičním hnutí. Psala do zahraničního tisku články o porušování lidských práv v SSSR. Byla autorkou několika otevřených dopisů sovětskému vedení, ve kterých žádala spravedlnost pro politické vězně a jejich propuštění. Zvláště usilovně bojovala za osvobození svého opakovaně vězněného manžela Anatolije Marčenka, který v roce 1986 ve vězení zemřel.

Koncem 80. let se Larisa Bogorazová zasloužila o obnovení Moskevské Helsinské skupiny, iniciativy monitorující dodržování lidských práv. Po pádu Sovětského svazu až do své smrti v roce 2004 zůstala jednou z nejvýraznějších obhájkyň lidských práv v postsovětském Rusku.

TAŤÁNA BAJEVOVÁ

Dcera známého biologa a vězně gulagu Alexandra Bajeva se narodila roku 1947 v Krasnojarském kraji, kam byl její otec poslán do vyhnanství. Po svém propuštění se vrátil i s rodinou do Moskvy, kde Taťána nastoupila na právnickou fakultu moskevské univerzity. V roce 1967 se zapojila do disidentského hnutí. Mimo jiné sbírala podpisy pod prohlášení na podporu politických vězňů a pomáhala rodinám uvězněných. Za tyto aktivity ji v roce 1968 vyloučili z práv. Podařilo se jí však nastoupit do prvního ročníku v Ústavu historie a archivnictví.

Po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa se od Petra Jakira dozvěděla o plánované demonstraci proti okupaci.

V knize N. Gorbaněvské *Poledne* Bajevová vzpomíná na večer 24. srpna 1968: „Věděla jsem, že půjdu. Rozhodnutí padlo okamžitě. Proč? To jsem pochopila později. Čím více jsem situaci chápala, tím větší zlost se ve mně probouzela. Intuitivně jsem vnímala probíhající násilí a skutečnost, že se má země opět stala četníkem Evropy. Věděla jsem, že půjdou i moji kamarádi a já půjdu s nimi. Rozhodli se jít s Československem. Dávali svoji svobodu Československu. Já jí dala svým kamarádům. Věděla jsem, že mě čeká pracovní tábor, a připravila se na to. V noci jsem uklidila byt a napsala dopis kamarádům a rodičům. V mé mysli nebyly žádné pochybnosti.“

25. srpna 1968 se připojila k demonstrujícím na Rudém náměstí a byla zatčena. Společně s dalšími demonstranty se ocitla v cele policejní stanice na Puškinově ulici, lidově nazývané „Padesátník“. Litvinov, Bogorazová a Babickij ji zde před výsledkem přesvědčili, aby kvůli svému věku vypověděla, že se na Rudém náměstí ocitla náhodou. Po noční domovní prohlídce byla propuštěna a trestní stíhání proti ní bylo zastaveno. Týden po demonstraci ji však vyloučili z Ústavu historie a archivnictví. Až do svého odchodu do emigrace byla aktivní v disidentském hnutí. Od pádu SSSR žije střídavě v Moskvě a New Yorku.

Taťána Bajevová (1947)

Foto: Memorial, Moskva

KONSTANTIN BABICKIJ

Konstantin Babickij se narodil roku 1929 v Moskvě. V roce 1953 dokončil studium v Ústavu sdělovací techniky. Ve studiích pokračoval na filologické fakultě moskevské univerzity.

Od roku 1960 pracoval v Ústavu ruského jazyka Akademie věd. Nebyl aktivním členem disidentského hnutí, ale díky osobnímu vztahu k Larise Bogorazové, Pavlu Litvinovi a dalším

disidentům ochotně překládal z češtiny a polštiny texty pro samizdat.

22. srpna 1968 Babickij před kolegy na Akademii věd, kde se sovětské vedení snažilo získat podporu pro své rozhodnutí, odsoudil invazi do Československa. Ačkoliv se nikdy předtím nijak zvlášť politicky neangažoval (pouze podepsal několik dopisů za propuštění vězněných spisovatelů), vojenská invaze jej natolik pobouřila,

Konstantin Babickij (1929–1993)

Foto: Memorial, Moskva

že se rozhodl zúčastnit protestní demonstrace. Na Rudé náměstí přišel s česky psaným transparentem: „Ať žije svobodné a nezávislé Československo“. Za několik okamžiků byl společně s ostatními napaden příslušníky KGB, kteří mu transparent vytrhli z ruky a zabavili. Ve chvíli, kdy příslušníci KGB začali mlátit a kopat sedícího Fajnberga, snažil se jej bránit vlastním tělem.

V říjnu 1968 byl odsouzen ke třem letům vyhnanství. Z Moskvy ho odvezli do vesnice Krasnyj Zaton poblíž Syktyvkaru, hlavního města Autonomní republiky Komi. Zde pracoval až do svého propuštění jako truhlář v továrně.

Práce se dřevem jej živila i po návratu z vyhnanství. Krátce po demonstraci byl vyloučen z Akademie věd, kam se již po návratu z vyhnanství

nemohl vrátit. V polovině 70. let mu KGB nabídla obchod. Pokud se zaváže, že již nebude protestovat proti politice Sovětského svazu, bude se moci vrátit do akademického prostředí. Nabídku odmítl se slovy: „Pokud pošlete vojska do Rumunska, budu opět protestovat“.

Do konce života se Konstantin Babickij živil restaurováním nábytku a řezbářstvím. Ve volném čase překládal básně východoevropských autorů do ruštiny. Zemřel v roce 1993 v Moskvě.

VADIM DELONE

Vadim Delone se narodil v roce 1947 v moskevské intelektuální rodině. V souladu s rodinnou tradicí vystudoval prestižní matematickou školu. Na moskevském Pedagogickém institutu pak absolvoval studium filologie.

V roce 1967 se zúčastnil demonstrace na Puškinově náměstí na podporu „moskevské čtyřky“ – souzených spisovatelů kolem Jurije Galanskova a Alexandra Ginzburga. Byl zatčen a odsouzen na jeden rok podmíněně. Na základě soudního nařízení však musel opustit Moskvu. Odjel do Novosibirsku, kde od ledna do června 1968 pokračoval ve studiu filologie na tamní univerzitě. Většinu času trávil psaním. Od třinácti let se věnoval poezii, která později vycházela v samizdatu. Během pobytu ve vyhnanství byly jeho básně, stejně jako některá politická prohlášení, poprvé publikovány v zahraničí.

V reakci na invazi sovětských vojsk do Československa společně s Pavlem Litvinovem rozvinul 25. srpna 1968 na Rudém náměstí transparent s textem „Za vaši i naši svobodu“. Stejně jako ostatní demonstrující byl okamžitě zatčen a uvězněn.

„Uvědomoval jsem si, že cena, kterou budu muset zaplatit za pět minut svobody na Rudém náměstí, bude nejspíš několik let vězení,“ prohlásil v říjnu 1968 během závěrečné řeči u soudu, který jej odsoudil ke 2 letům a 10 měsícům v pracovním táboře. Jako trest za hla-

sité recitování básní během eskorty jej cestou z Moskvy do pracovního tábora v Tjumenské oblasti na Sibíři převáželi v poutech. Ačkoliv trpěl srdečními problémy, byl společně s kriminálními vězni nasazován na nejtěžší práci v lágru – kácení dřeva. Poté, co u něj byly při táborové prohlídce nalezeny básně, nesměl šest měsíců přijímat balíčky a návštěvy.

Po propuštění z tjumenského lágru v roce 1971 se Delone vrátil do Moskvy. O čtyři roky později spolu s manželkou Irenou, která byla rovněž několik let vězněna, emigroval do Francie. Žili v Paříži, která se stala útočištěm pro mnohé pronásledované disidenty ze Sovětského svazu. V roce 1983 zde Delone zemřel na infarkt.

NATALIE GORBANĚVSKÁ

Natalie Gorbaněvská se narodila roku 1936 v Moskvě. V roce 1964 absolvovala leningradskou univerzitu a začala pracovat jako korektorka a překladatelka. Psala básně, z nichž některé vyšly i v oficiálním tisku. Poté, co se začala angažovat v disidentském hnutí, mohla být její tvorba publikována pouze v samizdatu.

Koncem dubna 1968 vyšlo první číslo samizdatu *Kronika současných událostí*. Pod titulkem *Rok lidských práv* v Rusku jej edičně připravila Natalie Gorbaněvská. Do roku 1983 vyšlo dalších 62 čísel *Kroniky*, která se tím stala nejvýznamnějším a nejdéle vycházejícím opozičním periodikem v Sovětském svazu.

21. srpna 1968 byla Natalie Gorbaněvská velmi zasažena zprávou o násilném potlačení Pražského jara, které představovalo naději i pro mnohé lidi v Sovětském svazu. V rozčarování oficiálními prohlášeními o jednomyslné podpoře sovětského lidu této bratrské pomoci se společně s kamarády rozhodla proti invazi protestovat.

Během demonstrace na Rudém náměstí 25. srpna 1968 byla zatčena, ale jako matku tříměsíčního syna ji na rozdíl od ostatních demonstrantů

Vadim Delone (1947–1983)

Foto: Memorial, Moskva

záhy propustili. Díky knize *Poledne*, kterou sestavila v průběhu líčení s demonstranty, se stal jejich případ světoznámým. Trest za demonstraci se však nakonec nevyhnul ani jí. V prosinci 1969 byla podruhé zatčena a uvězněna. O rok později byla uznána duševně chorou a umístěna do psychiatrické vězeňské nemocnice v Moskvě. Z moskevské psychušky, jak se těmto zařízením v Sovětském svazu říkalo, ji převezli do Kazaně. Ve zdejší psychušce žilo na dvou odděleních asi 140 žen, z nichž většinu tvořily duševně nemocné kriminálnice. Natalii Gorbaněvské zde byla, stejně jako dalším přibližně deseti

politickým vězeňkyním, podávána silná psychofarmaka. Tyto preparáty měly silné vedlejší účinky, které v kombinaci s prostředím a sdílením uzavřeného prostoru s psychicky narušenými kriminálnicemi vytvářely atmosféru, na kterou Natalie Gorbaněvská nemůže zapomenout dodnes.

Po návratu z „léčení“ na psychiatrických klinikách v roce 1972 se opět zapojila do disidentského hnutí. Angažovala se mimo jiné v protestech proti vyhoštění Alexandra Solženicyna ze Sovětského svazu a proti zneužívání psychiatrických zařízení k týrání politických vězňů.

Natalie Gorbaněvská (1936)

Foto: Memorial, Moskva

Pod hrozbou dalšího věznění se Natalie Gorbaněvská rozhodla odejít do exilu. V roce 1975 odjela nejprve do Izraele, odkud se pak přestěhovala do Paříže, kde žije dodnes.

VLADIMIR DREMLJUGA

Vladimir Dremljuga se narodil v roce 1940 v Saratovu na Volze. Vyrůstal na Ukrajině, kde jeho otec sloužil u námořnictva. Studoval francouzskou literaturu na leningradské univerzitě, odkud byl roku 1964 vyloučen pro své politické názory.

V roce 1965 se přestěhoval do Moskvy, kde pracoval jako elektrikář na železnici. Koncem roku 1967 se dostal do kontaktu se skupinou disidentů sdružených okolo Petra Jakira a Pavla Litvinova a zapojil se do jejich aktivit.

29. července 1968 doprovázel společně s několika dalšími mladými lidmi Petra Grigorenka a Ivana Jachimoviče k československé ambasádě, kde odevzdali československému velvyslanci dopis vyjadřující podporu politickým změnám v ČSSR. Petr Grigorenko, bývalý sovětský generál vyloučený z armády v 60. letech, měl údajně velvyslanci popsat podrobný plán útoku na Československo.

24. srpna se Vladimir Dremljuga dozvěděl od Petra Jakira o plánované demonstraci na Rudém náměstí. Doma si vyrobil z roztrhaného prostěradla transparent. Na jednu stranu napsal „Svobodu pro Dubčeka“, na druhou „Pryč s okupanty“.

Po zatčení kladl pasivní odpor a odmítal podepisovat protokoly z výsledku. Od soudu byl odeslán na tři roky do tábora v Murmansk, kde pracoval v textilní továrně na oblečení pro námořníky. Dremljugovi se podařilo z tábora zatelefonovat Petru Jakirovi do Moskvy. Za několik dní přijeli incident vyšetřovat příslušníci KGB z Moskvy. Kvůli tomuto i dalším prohřeškům jej těsně před vypršením tříletého trestu poslali do Lenska k soudu, kde dostal další tříletý trest. Odtud ho převezli do tábora v Jakutsku, kde v průběhu následujících let

Vladimir Dremljuga (1940)

Foto: Memorial, Moskva

pracoval v cihelně, cementárně a továrně na zpracování dřeva.

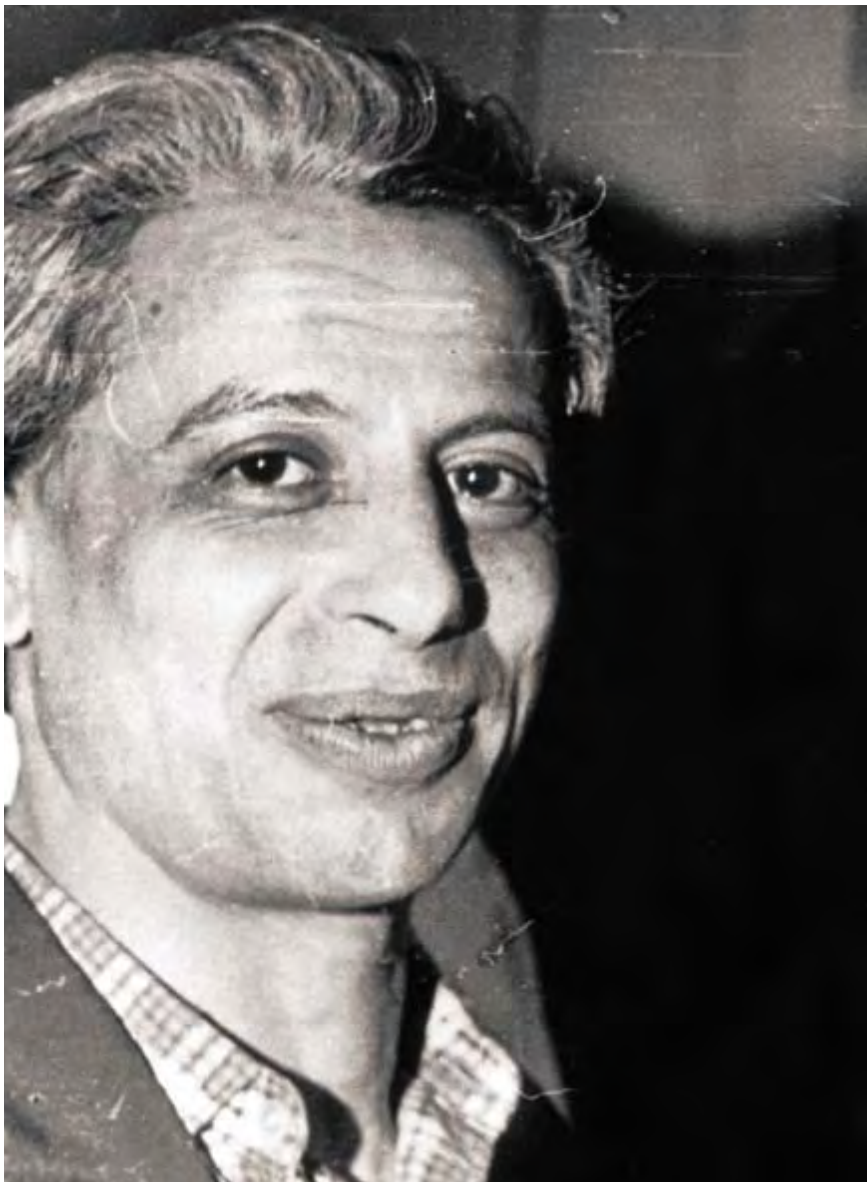
Z šesti let pobytu v pracovních lágrech strávil celkem 454 dní na izolaci. V květnu 1974, několik dní před oficiální návštěvou Richarda Nixona v Moskvě, byl Dremljuga propuštěn na svobodu. Od roku 1975 žije v emigraci v USA.

VIKTOR FAJNBURG

Viktor Fajnberg se narodil roku 1931 v Charkově na Ukrajině. V šestnácti letech odjel do Leningradu, kde studoval vojenskou dělostřeleckou akademii. Ze studií ho však vyloučili,

takže nastoupil jako dělník do továrny. Kvůli těžkému pracovnímu úrazu odešel na několik let do invalidního důchodu. Za tu dobu vystudoval filologii na leningradské univerzitě. Po studiu pracoval jako průvodce v carském paláci v Pavlovsku.

V zimě roku 1968 se poprvé setkal s leningradskou skupinou disidentů, která se zaujetím sledovala vývoj v Československu. 1. srpna 1968 se část leningradského disentu sešla s cílem sepsat otevřený dopis československým novinám na podporu politických změn v zemi. O schůzce však věděla KGB a její účastníky ten večer pozatýkala. Druhý den ráno byl

Viktor Fajnberg (1931)

Foto: Memorial, Moskva

Viktor Fajnberg po domovní prohlídce propuštěn. Ostatní však trestu neunikli. Nejvyšší trest dostali chemik Lev Kvačkovsky a právník Jurij Gindler. Oba dva strávili několik let v sovětských pracovních táborech.

21. srpna 1968 se cestou vlakem z Leningradu do práce v Pavlovském muzeu dozvěděl o invazi do Československa. Okamžitě se rozhodl odjet do Moskvy. Doufal, že se tam podaří zorganizovat nějaký protest. Kontak-

toval Pavla Litvinova, který jej informoval o plánované demonstraci na Rudém náměstí.

Krátce po zahájení demonstrace ho napadli neuniformovaní příslušníci KGB, kteří mu vykopli čtyři přední zuby. Následně ho naložili do auta a odvezli k výslechu. Po několikadenním pobytu ve vězení KGB Lefortovo byl eskortován na psychiatrickou kliniku V. P. Serbského, která sloužila rovněž jako centrum soudní kriminál-

ní expertízy. Zde byl uznán duševně nemocným a eskortován vězeňským vagonem do Leningradu. Ve zdejší psychušce jej přijali se slovy: Kdo chce být propuštěn do tří let, musí uznat své dosavadní jednání za šílené a dobrovolně se podrobit léčbě. Viktor Fajnberg však tuto možnost odmítl, a byl proto převeden na „speciální oddělení“. Stejně jako ostatním 750 vězňům na klinice i Fajnbergovi podávali silné léky proti halucinacím a dalším poruchám, kterými netrpěl. Zde v roce 1971 spolu s Vladimírem Borisovem zahájil hladovku. Výsledkem byla izolace, násilné podávání jídla nosem a upoutání na lůžku dvakrát denně na dvě hodiny. Díky psychiatru Petrovovi se zpráva o hladovce dostala za zdi kliniky. Hladovkářů se zastal Andrej Sacharov a záhy se v západním rozhlase objevily informace o jejich osudu. Krátce po zahájení druhé hladovky byl Viktor Fajnberg převezen na civilní psychiatrickou kliniku, odkud jej v listopadu 1973 propustili. Celkem strávil na psychiatrických klinikách pět let.

V roce 1974 emigroval přes Izrael do Británie, kde založil organizaci CAPA - Campaign against Psychiatric Abuses for Political purposes. Od roku 1978 žije ve Francii.

Ústav pro studium totalitních režimů pozval žijící účastníky demonstrace na Rudém náměstí do Prahy. Pozvání je oceněním jejich statečného postoje proti okupaci Československa. V první řadě je čeká setkání s premiérem Česka a Slovenska. Dne 21. srpna pak spolu s dalšími disidenty z Polska, Německa, Maďarska a Bulharska zahájí v zahradách Úřadu vlády výstavu mapující jejich osudy na pozadí situace v jednotlivých zemích Varšavského paktu. Dne 25. srpna večer budou v Praze hosty besedního literárního večera určeného nejširší veřejnosti, na který vás srdečně zveme. Pro bližší informace se, prosím, obraťte na <http://www.ustrcr.cz/cs/vasi-nasi>.

Doufali jsme v „Moskevské jaro“

Rozhovor s Pavlem Litvinovem

ADAM HRADILEK

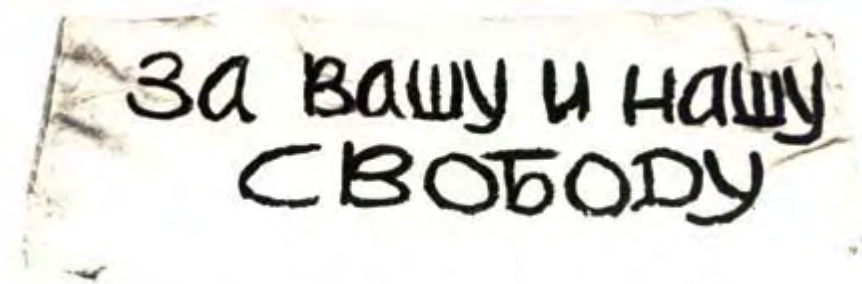
Pavel Litvinov, jeden z iniciátorů a účastníků demonstrace proti okupaci Československa na moskevském Rudém náměstí, žije od roku 1974 ve státě New York v USA. Ačkoliv v roce 2006 odešel z Hackley School v Tarrytownu, kde učil matematiku a fyziku, do důchodu, je dodnes aktivním obhájcem lidských práv a demokracie ve světě. V americkém tisku se rovněž často vyjadřuje k současné politické situaci v USA i zemích bývalého sovětského bloku.

Koncem února letošního roku se s ním v jídelně na nádraží Grand Central Terminal v New Yorku setkal Adam Hradilek. Během krátkého rozhovoru vznikl nápad uspořádat při příležitosti 40. výročí demonstrace setkání jejich dosud žijících účastníků v Praze. Na rozhovor o událostech směřujících k demonstraci a jejich následcích však nezbyl čas. Alespoň částečně jej snad nahradí následující text, který vznikl koncem června na základě telefonického rozhovoru. Během jejich pražské návštěvy plánuje Ústav pro studium totalitních režimů ČR zaznamenat a zveřejnit životopisné rozhovory s účastníky demonstrace.

Jak se stal vnuk jednoho ze Stalinových prominentních ministrů (Maxim Litvinov, ministr zahraničí SSSR v letech 1930–1939) prominentním disidentem Sovětského svazu? Můžete popsat svou výchovu a moment, od kterého jste začal vnímat sovětský režim jinak, než vám ho vykreslovala oficiální propaganda?

Vyrůstal jsem za války s rodiči v bytě u dědy – Maxima Litvinova. Přestože byl komunist, měl v době, kdy to nebylo příliš populární, silně kritický postoj vůči fašismu, což tehdy bylo v rozporu s oficiální politikou Sovětského svazu. Ve chvíli, kdy se Stalin rozhodl uzavřít smlouvu s Hitlerem, děda se zbavil a na jeho místo dosadil Molotova. Od té doby byl děda úplně izolován, jeho kolegové byli zatčeni. Hovořil jsem jednou s jeho tiskovým mluvčím. Vyprávěl mi, jak ho mučili, mlátili a snažili se z něj dostat informace proti dědovi. Od té doby spal děda s pistolí pod polštářem. V přípa-

dě, že by si pro něj přišli, byl připraven se zastřelit. Věděl, že by byl mučen a vězněn či zastřelen. Poté, co Hitler napadl Sovětský svaz, vzal Stalin dědu na milost a ustanovil jej velvyslancem ve Spojených státech. Děda byl jediným členem komunistické strany v rodině. Byl bolševik, kompletně oddaný Leninovi, ale byl do jisté míry disident. Zároveň byl jedním z mála původních, idealistických komunistů, kteří přežili Stalinovy čistky. Tyto ideály byly pro mě živé i v těch nejhorších stalinských dobách. Jako dítě jsem Stalina miloval. Nikdo z rodiny mi nevysvětloval, že Stalin je zločinec,

Fotografie Litvinovova transparentu

Foto: Memorial, Moskva

ačkoliv o jeho zločinech věděli. Mnoho rodinných kamarádů bylo zatčeno, mučeno a strávilo léta v pracovních táborech. Mluvit o tom bylo však pro nás příliš nebezpečné. Bylo mi třináct, když Stalin v roce 1953 zemřel. Brečel jsem, jelikož jsem věřil, že zemřel největší a nejlepší člověk, který kdy žil. Jak jsem dospíval, rodiče mi začali postupně vysvětlovat, jak se věci ve skutečnosti mají. Rovněž se začala měnit politická situace. V roce 1956 měl Chruščov slavný projev na XX. sjezdu Komunistické strany, ve kterém kritizoval Stalina. Nic se k nám samozřejmě nedostalo, ale v té době se začali vracet rodinní známí z pracovních táborů, a ti nám vyprávěli své osudy. Mysleli jsme si, že teď budeme mít Chruščova, který znovu povede zemi dle Leninových ideálů. Pak ale přišly maďarské události roku 1956. Považoval jsem to za velkou tragédii. Ztratil jsem veškeré dosavadní iluze a opustil komunistické myšlenky. Řekl jsem si, že budu žít svůj soukromý život oddělený od politiky.

To se vám však nepodařilo. Co vás přimělo zapojit se do opozičního hnutí?

Od dětství jsem četl ruskou klasiku, Puškina, Gogola, Čechova, která je plná příběhů malých ruských lidí trpících pod knutou velkého a silného státu. Jsou naplněné soucitem a sympatií k malému, obyčejnému člověku. V této literatuře vidím kořeny svého pocitu sounáležitosti a soucitu mimo jiné i s malými zeměmi, jako je Maďarsko a Československo.

Poté, co byl v roce 1964 Chruščov zbaven moci, zastavil se pomalý, ale citelný nástup reform. Mnoho příslušníků moskevské inteligence se tehdy začalo obávat návratu stalinských časů. Za Chruščova začaly v samizdatu vycházet knihy typu 1984 od Orwella, Doktor Živago či Mandelštamovy básně, mohli jsme poslouchat BBC či Hlas Ameriky a všechno to bylo do jisté míry tolerováno. To však s pádem Chruščova skončilo. V roce 1965 byli zatčeni spisovatelé Daniel a Siňavskij, které jsem znal z veřejných čtení.

Tehdy jsem se začal veřejně angažovat. Pomáhal jsem Ginzburgovi překládat a dávat dohromady tzv. Bílou knihu o jejich případu. Když si pak počátkem roku 1967 pro něj přišla KGB, byl jsem zrovna u něj doma. Po Ginzburgově zatčení jsem začal vést kampaň za jeho propuštění. Někdy v té době jsem se rovněž poprvé setkal s Larisou Bogorazovou, která na mě měla obrovský vliv, a s Anatolijem Marčenkem. Kolem nás se začala vytvářet disidentská skupina. Psal jsem knihy o zatčených disidentech, které pak vyšly v samizdatu i v zahraničí.

Jak na vaše aktivity zareagovala KGB?

V polovině roku 1967 mě vyloučili z postgraduálního studia a počátkem roku 1968 z práce v Lomonosově ústavu. Začala mě sledovat a otravovat KGB. V mém bytě proběhlo několik prohlídek. Od propuštění z práce jsem stále očekával své zatčení. Tím, že mě vyhodili z práce a znemožňovali mi najít si jinou, se ze mě stal „společenský parazit“. Abych se uživil, snažil jsem si přivydělat doučováním matematiky a fyziky. KGB ale navštívila rodiče mých studentů a upozornilo je, že nejsem vhodný učitel jejich dětí.

S jakým pocitem jste sledoval události v Československu a jak se k vám o nich dostávaly informace?

Velice často jsem se vídal s Larisou, Natašou a Babickým. Všichni tři byli profesí slavisté. Překládali texty z polštiny a češtiny, hlavně články z Rudého práva. Rovněž jsme poslouchali zahraniční rozhlas – BBC, Hlas Ameriky, Deutsche Welle. Události v Československu byly pro disidenty a inteligenci v Sovětském svazu hlavním tématem. Bylo to pro nás velmi důležité. Věděli jsme, že v tehdejším sovětském vedení není žádný „Dubček“, ale doufali jsme, že reformy, které začaly v Československu, by mohly nastat i v Rusku. Když pak došlo k invazi, byla to pro nás tragédie. Nejednalo se jen o útok proti malému sousedu, ale rov-

něž o útok na naše naděje v demokracii v Rusku. Vojenský zásah naše naděje pohřbil.

V otevřeném dopise světovému tisku z 22. července 1968 vyjádřil Anatolij Marčenko obavy o osud Československa. Sdíleli jste je tenkrát s ním?

Doufali jsme, že se to nestane, ale všichni jsme to očekávali. Z agresivní kampaně v sovětském tisku bylo cítit, že si připravují půdu pro vojenský zásah. Samotnou invazi jsme čekali spíš v červenci než v srpnu. Již několik měsíců před 21. srpnem jsme hovořili o tom, že pokud dojde k nějakému zákroku proti Československu, budeme muset něco podniknout. Sám jsem neměl rád demonstrace, raději jsem vždy něco napsal, ale Československo byla výjimka.

Kde vás zastihla zpráva o invazi?

V noci na 21. srpna jsme spali se ženou Majou u Larisy s tím, že ráno společně půjdeme k soudu s Marčenkem. V šest hodin ráno nás vzbudil telefon. Volal Petr Jakir a řekl nám o invazi. Soud s Marčenkem byl první, kam vpustili všechny příchozí. Nechtěli, abychom byli ten den na ulici. Během soudu ke mně přišel Babickij s Jakobsonem. Řekli mi, ať počítám s jejich účastí na demonstraci, pokud nějakou uspořádám. Podobné to bylo s Viktorem Fajnbergem. Jakmile se dozvěděl o invazi, přijel z Leningradu do Moskvy, staval se u mě, protože tušil, že něco podniknu. Strávili jsme spolu celý den. Bylo to 23. nebo 24. srpna. Šli jsme se projít k českému velvyslanectví. Byl jsem neustále sledován. Jak jsme se k němu blížili, začali se na ulici rojit policisté a muži v civilu. Mysleli si, že se k něčemu chystáme. Koukali na nás a bylo vidět, že mají strach, co provedeme. K jejich úlevě jsme kolem vchodu velvyslanectví jen prošli. Zanedlouho jsme před sebou zaregistrovali jakýsi rozruch – byl to dav s československými a sovětskými vlajkami. Ptali jsme se lidí, co tu dělají. Byli sem nahnáni z továren a čekali československou delegaci.

Pavel Litvinov ve vyhnanství

Foto: Memorial, Moskva

Před soudem s účastníky demonstrace na Rudém náměstí, Moskva, říjen 1968

Foto: Harvard University Library

Přišel by Marčenko na demonstraci, kdyby nebyl ve vězení?

Na demonstraci by přišlo mnohem víc lidí, pokud bychom někoho pozvali. Dozvědělo se to však jen pár nejbližších. Marčenko by byl jistě mezi nimi. V očekávání tvrdé reakce jsme si nedovolili nikoho zvat. Jediný, kdo zval lidi, byl Petr Jakir. Pozval Delona, Bajevovu a Dremljugu. Sám pak ale na demonstraci nepřišel.

Co následovalo po demonstraci?

Několik hodin jsme byli ve společné cele na „Padesátníku“. Večer nás rozdělili a zavezli domů, kde provedli domovní prohlídky. Kolem půlnoci mě odvezli do věznice KGB Lefortovo, kde nás již drželi odděleně. V následujících dnech jsme absolvovali psychiatrické vyšetření, na jehož základě byl Fajnberg oddělen od zbytku skupiny a odeslán do psychušky. Myslím, že jej nechtěli ukazovat u soudu bez čtyř předních zubů, které mu vyrazili během demonstrace. K pěti letům vyhnanství mě odsoudili v říjnu, ale deportován jsem byl až v polovině prosince. Z Lefortova mě převzeli autem do tranzitní věznice Krasna Pesnickaja, čímž jsem se dostal do systému eskortování vězňů Etap – sítě tranzitních věznic a táborů vymyšlené v rámci gulagu. Neposlali vás přímo do cílového místa, ale počkali, až se nashromáždí určitý počet vězňů jedoucích jedním směrem. Pak vás vezli až několik dní v hrozných podmínkách do dalšího tranzitního tábora, kde jste opět čekali pár dní, až se vás nashromáždí dostatek pro další cestu. Z věznice Krasna Pesnickaja nás odvezli nákladákem na nádraží, kde jsme přestoupili do speciálního vagonu přiřazeného k normálnímu vlaku. Odehrávalo se to po půlnoci, aby nás vidělo co nejméně lidí. Vězeňský vagon, podobný poštovnímu, byl rozdělený mřížemi do cel po patnácti lidech. Mezi celami byly koridory, ve kterých chodila ostraha. Cestou z Moskvy do Sverdlovka jsem jel dva dny ve vagonu společně s Larisou a Vadimem. Byli jsme v různých celách, ale jeden

slušný bachař mi umožnil asi patnácti minutový rozhovor s Larisou. Vadima k nám bohužel nepustili. Ze Sverdlovka jsem pak pokračoval přes věznice v Novosibirsku a Irkutsku až do Čity, odkud mě po několika dnech letecky eskortovali do Usguli, kam nevedla pořádná silnice. V Usguli se mnoho lidí cítilo dotčeno tím, že byl do jejich městečka poslán do vyhnanství zločinec z Moskvy, když oni tam odešli dobrovolně kvůli dobře placené práci v dolech, rybaření a lovu v téměř nedotčené přírodě. Ve srovnání s ostatními, například Larisou, jsem na tom byl opravdu dobře. Ona si odpykávala trest v Čuně, tradiční vězeňské oblasti s desítkami pracovních táborů po celém okolí.

Pracoval jsem jako elektrikář v dolech na fluorit, který byl tenkrát považován za strategickou surovinu. Používal se jako přísada do oceli určené pro pancéřování vojenské techniky. Život v Usguli byl mnohem lehčí než v pracovním táboře. Dokonce mohla po čase přijet i má žena se synem. Jednou mě přijeli navštívit Jakir s Krasinem. KGB nechtěla, abych se s nimi sešel, tak mi vedení nařídilo dvanáctihodinové pohotovostní směny. Já však zůstal doma s Jakirem a Krasinem, což nezůstalo bez trestu. Nejprve mi vyhrožovali, že mě pošlou do pracovního tábora. Místo toho mě pak přeřadili na těžší práci. Musel jsem ručně tlačit vozíky s rudou do rafinerie. Nejhorší na tom bylo, že jsem vždy jeden vozík tlačil pět minut, zpotil se a čekal patnáct minut na další. Ač to bylo v létě, teplota v noci klesala pod nulu, a tak jsem brzy dostal těžký zápal plic. Odvezli mě do nemocnice v Čitě, kde jsem málem umřel. Po měsíci jsem se ale uzdravil a poslali mě zpět do Usguli. Tam jsem pracoval až do roku 1973.

Co jste dělal po návratu z vyhnanství a kdy jste se rozhodl pro emigraci?

Po návratu z vyhnanství jsem se dostal pod silný tlak KGB. Pokoušeli se mě přinutit k podobnému prohlášení odsuzujícímu disidentské hnutí, k ja-

kému přiměli Jakira s Krasinem. Odmítl jsem. V důsledku toho mi nedali povolení k trvalému pobytu v Moskvě, nemohl jsem nikde dostat práci, a kohokoliv jsem navštívil, toho podrobili výslechu. Nátlak zesílil poté, co jsem zaslal do Washington Post dopis na podporu Sacharova a Solženicyna. Opoziční hnutí mělo tradici se každý rok 5. prosince na den sovětské ústavy sejít na Puškinově náměstí k tichému vzpomínkovému shromáždění. Lidé se sešli bez transparentů a neprovolávali žádná hesla. Jen si sundali čepice a v tichosti postáli k uctění památky obětí gulagu. Náměstí bylo vždy plné příslušníků KGB a policistů, ale nikdy nezasáhli. I 5. prosince 1973 jsem vyrazil na toto shromáždění. Cestou na Puškinovo náměstí mě obstoupilo několik mužů, kteří mě vyzvali, ať jdu s nimi. Na otázku, co jsou zač, odpověděli: My jsme KGB. Odmítl jsem s nimi jít. Starší z nich, nejspíš velitel, mi řekl: Pavle Michailoviči, pokud s námi nepůjdeš, tak na Puškinově náměstí vypukne pouliční rvačka. Nejenže přijdeš k úrazu, ale půjdeš do vězení za výtržnictví. Když jsem se na ně podíval, viděl jsem, že to myslí vážně. Řekl jsem jim tedy, že se podvoluji násilí, a nechal se odvést na policejní stanici. Ve vyšetřovací cele na mě spustili: Vidíme, že jste obnovil svoje aktivity. Teď vás ještě nezatkne, ale pokud toho nenecháte, pošleme vás do pracovního tábora, odkud se jen tak nevrátíte, a mnoho let nevidíte svoji rodinu. To byl poslední impulz, který mě přiměl k emigraci.

Jak je v současném Rusku vnímáno disidentské hnutí a demonstrace proti okupaci Československa? Jste považováni za hrdiny, za zrádce nebo to nikoho nezajímá?

Nejvýstižnější je asi ta třetí možnost. Příliš se o tom v současné době nemluví a moc lidí nás nezná. Na druhou stranu, kdykoliv se v Rusku zúčastním nějakých veřejných setkání, mnoho lidí mi projevuje sympatie. Těch, kteří nás považují za zrádce, je myslím skutečně málo.